

כללי

התנ"ך הסיני, קונפוציוס היהודי

הקהילה היהודית בקאיפנג משכה אמנם תשומת לב בהיותה תופעה יוצאת דופן, אבל המפגש התרבותי הממשי בין התרבויות הסינית והיהודית היה טקסטואלי, וראשיתו בעיקר בתקופת ההשכלה

יעקב שביט

27 בנובמבר 2002

סינים ויהודים: מפגשים בין תרבויות, מאת איירין איבר, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 302, 2002 עמודים

ההקבלה הראשונה בין סינים ליהודים מופיעה, ככל הנראה, ב"מאמר תיאולוגי-מדיני" (1679), שבו מסביר שפינוזה את הצלחת היהודים לשמור על זהותם ועל ייחודם בכך שהם נבדלים משאר העמים במנהגיהם. שפינוזה משווה את היהודים לסינים, ה"שומרים באדיקות מופלגת על צמה בראשם... שבה הם נבדלים מכל האנשים האחרים, ובהיבדלותם זו התקיימו במשך אלפי שנים עד שהם עולים בהרבה על כל יתר העמים בקדמותם". קדמותן של שתי התרבויות - הסינית והיהודית - הרציפות ההיסטורית שלהן, והיותן תרבויות של ספר, הולידו מאז שפינוזה לא מעט הצהרות על הדמיון שבין הסינים ליהודים (או היהודים הישראלים), הנראים כ"אחים רחוקים", אף שלא התקיים ביניהם שום מפגש היסטורי ותרבותי. הריחוק והשוני, ככל הנראה, מקלים על הכרזות שכאלה.

מה ידעו בישראל על תרבות סין, הארץ הנידחת, שלפני המהפיכה המאואיסטית, לבד מזה שיש בה תה ואורז? איך יכלו התרבות היהודית והתרבות הסינית להיפגש לפני שהחוגים ללימודי מזרח אסיה באוניברסיטאות בישראל התמלאו בהמוניהם וסטודנטים סינים באו ללמוד בארץ, ולפני שסין פתחה את שעריה לפני התייר והסוחר הישראלי? התרבויות הללו אכן לא נפגשו, אלא אם הכוונה לקיומה של הקהילה היהודית הקטנה בקאיפנג, שראשיתה במאה ה-12, או לקיומן של קהילות קטנות של מהגרים ופליטים יהודים בכמה מערי סין (שנחאי, חרבין וטינג'ין) במאה העשרים. לזה קשה לקרוא מפגש, ובוודאי לא מפגש תרבותי שהותיר רושם כלשהו, ובוודאי חותם כלשהו, על שני הצדדים.

שלושת המאמרים הראשונים בספר "סינים ויהודים" עוסקים בתולדות הקהילות הנזכרות לעיל, שתוארו לא מעט בספרות המחקר ובספרות הזיכרונות. במאמרה על קהילת קאיפנג, שבית הכנסת המשוקם שלה נהפך לאתר תיירות, כותבת המחברת, איירין איבר, פרופסור (אמריטוס) ללימודי מזרח אסיה באוניברסיטה העברית, כי המחקר לא נתן תשומת לב רבה לתהליך ה"סיניפיקציה" של הקהילה, שלא הביא לדעתה להיטמעות והיעלמות מלאה שלה. אפשר לחלוק על התיאור הזה, ובכל מקרה אזכיר את האב אנרי באטיסט גרגואר, שכתב בקונטרס הידוע "מסה על התחייה הפיסית, המוסרית והמדינית של היהודים" (1798), כי יהודי פלך הונאן "אימצו להם חלק מן הפולחן הסיני והם חולקים כבוד לקונפוציוס". דברים אלה משמשים ראיה לדעתו, שיהודים יכולים לוותר על רוב דיני הפולחן שלהם ולאמץ את תרבות הסביבה. אזכיר גם כי דבר קיומה של הקהילה היהודית בקאיפנג הוליד במאה ה-17 את הרעיון לחפש את הנוסח המקורי של החומש בבית הכנסת של יהודי קאיפנג (שנבנה ב-1163).

קהילת קאיפנג משכה תשומת לב בהיותה תופעה יוצאת דופן, אבל המפגש התרבותי הממשי בין התרבויות הסינית והיהודית היה טקסטואלי, ובא לידי ביטוי בניסיון שעשו כמה יהודים, וכמה סינים, ללמוד משהו על התרבות האחרת. הניסיון הזה הניב רפרטואר של דימויים והקבלות, שנבעו מן הדמיון - ומן השוני - שביקשו הכותבים השונים למצוא, מסיבות שונות, בין שתי התרבויות העתיקות. אך אלה הן הקבלות המלמדות בעיקר על עולמם של יוצריהם. העניין הסיני ביהודים וביהדות התחיל רק במאה ה-19. הספר הראשון בסינית על היהודים (את העובדה הזאת למדתי ממאמרו של שיאו שיאן, שראה אור בקובץ המאמרים Sino-Judaica, שהוציאה אוניברסיטת תל-אביב ב-1999), נכתב על ידי הכומר ראסל ה' גריבס, או בשמו הסיני ג'י חאו-בי, ונדפס ב-1882. אולם העניין הסיני ביהדות העתיקה נבע מהעניין במוצא הנצרות, הרבה יותר מאשר העניין ביהודים וביהדות בעת החדשה.

התנ"ך, שהובא לסין על ידי המיסיונרים הפרוטסטנטים, היה נקודת המפגש העיקרית בין הסינים ליהדות. אדית מ' איטון (או בשמה הסיני סואי סין פאר), הסופרת האמריקאית הראשונה ממוצא אסייתי, מספרת: "בעלי הסיני סח באוזני יום אחד כי לדעתו סיפורי המקרא דומים יותר לסיפורים סיניים מאשר לסיפורים אמריקאיים, והוסיף: 'אם לא היית מספרת לי מה שסיפרת לי עליהם, הייתי אומר שהם חוברו על ידי סיני'". באותה רוח כתב הסופר בן המאה ה-19 ליו צ'אנגסינג, כי עשרת הדיברות של משה עולים בקנה אחד עם הכתבים הקלאסיים הקונפוציאניים. היו שמצאו קירבה ביניהם בערכי מוסר (מוסר האבות), וגם בתועלת שיש בהקרבת קורבנות, בחזרה בתשובה ובקביעת כללים.

איבר מספרת על דמות מרתקת בין המיסיונרים הפרוטסטנטים: שמואל יצחק יוסף שרשבסקי (1831-1906), יליד ליטא, שהמיר את דתו בארצות הברית והוסמך לכהונה בדרגת דיאקון ב-1859. הוא הפליג לסין ותירגם שם את ספר בראשית ללשון הדיבור הצפונית (שנהפכה לשפה הרשמית של סין). ההיבט המרתק ביותר של התרגום הזה (ושל תרגומים אחרים) הוא הדרך שבה גישר המתרגם על התהום העמוקה שבין השקפות העולם והמונחים של התנ"ך לבין השקפת העולם הסינית ומונחיה. איבר מעירה כי ללמדנות היהודית (הגדרה קצת מרחיקת לכת, כשמדובר ביהודי מומר אחד) היה תפקיד חשוב בראשית ימיה של הנצרות הפרוטסטנטית בסין, ויש לה "השלכות מרחיקות לכת ביותר, שיקצר כאן המצע מלדון בהן, אבל היו בוודאי אחד היסודות בקליטתו של התנ"ך בסין של המאה הי"ט והמאה העשרים". חבל שלא הרחיבה את המצע בעניין הזה. תרגומי התנ"ך לסינית קלאסית ולסינית מדוברת מן המאה ה-19 הביאו משכילים סיניים לטעון כי "הנושאים הנדונים בתנ"ך אינם שונים הרבה (ואולי אינם שונים כלל) מדברי החוכמה של חכמי סין לדורותיהם". סופרים ואנשי רוח סיניים הירבו לשלב פסוקים מן הטקסט המקראי ביצירותיהם ובכתבי הפולמוס שלהם (חבל שלא הובאו גם לכך כמה דוגמאות).

ארשה לעצמי להוסיף כי ידיעות על סין הגיעו כבר בימי הביניים לכותבים יהודים במרחב המוסלמי, כפי שאפשר ללמוד מדברי יהודה הלוי ב"ספר הכוזרי" (1140). אולם "המפגש" היהודי עם הידע על סין ועם דימוייה נערך בטקסטים פרי עטם של מחברים יהודים מתקופת ההשכלה ואילך. הידע המקוטע והשטחי על התרבות הזרה, המוזרה והרחוקה הזאת הגיע אליהם באמצעות הספרות האירופית על סין, שהתפרנסה בעיקר מהידע שהביאו איתם הישועים. המשכילים ראו בתרבות הסינית מודל, הקבלה, השראה ואתגר, וגילו כלפיה יחס דו-משמעי. מצד אחד גילו הערכה רבה להישגיה של הציוויליזציה הסינית,

ובהשפעת תורת הדת הטבעית של הדאיזם ביטאו הערכה למוסר שאינו מעוגן בהתגלות. אברהם בן נפתלי טנ"ג (מת ב-1792), משכיל אנגלי שהתגלה באחרונה על ידי דוד רוזרמן, תירגם בספרו "בחינת אדם" את "הקטכיזם הסיני" מתוך "המילון הפילוסופי" של וולטר. נפתלי הירץ וייזל (1725-1805), שלמד על אופיה של האתיקה הקונפוציאנית, ואולי גם על ההערכה הגדולה לתרבות הסינית שרווחה במערב אירופה מהמאה ה-17 ואילך, כתב כי ייתכן שקונפוציוס לא היה אלא חכם יהודי מגלות אשור; דברים שיש בהם הד לדימויו של קונפוציוס כפילוסוף וכנביא בספרות הישועית. הטענה שיש קווי דמיון בין המוסר הקונפוציוני ובין "פרקי אבות" (שתורגמו לסינית לא מזמן על ידי ג'אנג פינג, מתרגמו של "דרך ארץ זוטא") חזרה והופיעה בזמן האחרון. המשכיל הרדיקלי יהודה ליב מייזס (1831-1898) הציע ללמוד מהסינים את הצורך להפיץ את עיקרי היהדות המודרנית בקרב ההמונים.

אולם מהצד האחר תוארו הסינים כאומה ברברית ומושחתת של עובדי אלילים. הרופא המשכיל יהודה הורוויץ כתב בספרו "עמודי בית יהודה" (1766) כי השחיתות המוסרית של הסינים היא הגרועה ביותר, מפני שהם מודעים לחטאיהם, "דבר המגביר את אחריותם ומעצים את רשעתם". אין צריך לומר שהדימויים הסותרים האלה של התרבות הסינית היו חלק מן הפולמוס בין המשכילים ה"רציונליסטים" לבין האורתודוקסים. גם קדמות הציוויליזציה הסינית, שערערה על תוקפה של הכרונוגרפיה המקראית, היתה אתגר המשכיל האנגלי אליקים בן אברהם (יעקב הארט) היה הראשון לענות לאתגר בספרו "מלחמות אדוני" (1794), שבו טען כי המסורת ההיסטורית בספר בראשית קודמת למסורת ההיסטורית הסינית.

יש לציין כי המחברים הנוצרים והיהודים לא רק ציירו תמונה דמיונית של "סין", ובחרו מתוך המסורת הדתית והתרבותית את היסודות הנראים להם מייצגים, אלא גם תיארו אותה כציוויליזציה מונוליטית, והרבה מאלה שבאו אחריהם המשיכו באותו דימוי חד-ממדי. הוגה הדעות היהודי היחיד שגילה עניין רב בפילוסופיה הסינית, כחלק מהעניין שלו בתרבויות המזרח הרחוק והדחייה של "המערב", היה מרטין בובר, שאיבר מקדישה לו מאמר מיוחד, החושף את ההיבט הפחות ידוע הזה בהגותו (וראו גם ספרו של ג'ונתן ר' הרמן, "אני וטאו" העוסק ב וגיה זו). בובר התעניין בעיקר בלאודזה ובדאואיזם וניסה למצוא התאמה בין מושגי היסוד של הדאואיזם לכמה ממושגי היסוד של היהדות, לדעתו.

בשנים האחרונות תורגמו לא מעט יצירות מן הספרות הישראלית לסינית. קדמו להם תרגומים מיידיש. במאמר "ספרות מתורגמת בסין המודרנית: הסופר היידי וסיפורו", מספרת איבר כי כארבעים יצירות מן הספרות היידית תורגמו לסינית במאה העשרים. מה שמשך את לבם של הסופרים הסינים בספרות הזאת היה, לדבריה, דימויה כמייצגת חברה מדוכאת "בידי מסורותיה שלה ובידי סביבה עוינת", וכמו כן מבטאת ערכים אנושיים-אוניוורסליים. בשירה המודרניסטית ביידיש מופיע לפעמים הסיני, ובדרך כלל המהגר הסיני, כמייצג של חברה מדוכאת ומנוצלת, בן דמותו של המהגר היהודי.

דמות הסיני מופיעה לא רק בספרות היידיש. באסופה שעובדה ברכה חבס, בברכתו של ברל כצנלסון, ושמה "ילדי עמל: מבחר ספורים מחיי ילדים עמלים בעולם" (הוצאת המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, תרצ"ה) מופיע ילד סיני ושמו טם-שון, שהוא "צהב כולו, מכף רגלו ועד קדקדו", אשר "ידע מחסור ורעב מיום הולדו".

הביבליוגרפיה שערך דונלד דניאל לסלי, "יהודים ויהדות בסין" (1998) מלמדת על ההיקף הגדול להפתיע של ספרות המחקר בתחום זה. המאמרים שכינסה איירין איבר נותנים לקורא העברי להכיר כמה מן המצוינים שבהם.